

KINDEREN EN JONGEREN MET EEN LICHT VERSTANDELIJKE BEPERKING GEMOTIVEERD IN ONTWIKKELING

*Stephan Pauly¹
Peetie Groenen²*

Gedragsproblemen, een slechte thuissituatie, een laag Intelligentie Quotiënt (IQ) en mogelijk andere factoren kunnen ertoe leiden dat een kind of een jongere met een lichte verstandelijke beperking (LVB) als "moeilijk" wordt ervaren. Vanzelfsprekend is het lastig om voor deze leerling uitdagend onderwijs vorm te geven. Motivatieproblemen, zowel bij de leerling als bij de leerkracht, zijn hiervan het gevolg. Wij zijn van mening dat dit anders kan! We hebben een op onderzoek gebaseerde werkwijze ontwikkeld, waarmee de leerkracht de leerling kan motiveren voor zijn eigen ontwikkeling. De uitdaging ligt in het vinden van het juiste realistische toekomstperspectief. Motivatie is de drijfveer om tot ontwikkeling te komen. In de werkwijze wordt uitgegaan van de principes van adaptief onderwijs. Met behulp van deze werkwijze komt de leerkracht tegemoet aan de basisbehoefte van de leerling.

Inleiding

In de praktijk wordt de doelgroep LVB vaak als moeilijk beschouwd. Wij ervaren dit binnen onze eigen onderwijssetting, een school voor Zeer Moeilijk Lerenden (ZML) kinderen en -jongeren, waar een gedeelte van de populatie bestaat uit kinderen met LVB-problematiek, ook wel aangeduid als moeilijk lerende kinderen. Binnen het onderwijs wordt deze doelgroep ook wel de Zeer Moeilijk Opvoedbaar en Lerende Kinderen genoemd (ZMOLK-er). Volgens Van der Laan (2005) gaat het bij ZMOLK-ers om LVB-jongeren die naast een verstandelijke beperking ook te maken hebben met gedragsproblemen zoals: aandachtsproblemen, sociale problemen, delinquent gedrag en agressief gedrag. Dit probleemgedrag leidt volgens Van der Laan (2005) tot een extra belasting voor het onderwijs, waardoor zwaardere eigen eisen gesteld worden aan de professionaliteit van de leerkracht en aan het te bieden onderwijsaanbod.

Om in eerste instantie binnen onze eigen praktijk onze professionaliteit te vergroten, zijn we in het kader van de opleiding Master-SEN (Special Educational Needs) Gedragsspecialist ons gaan verdiepen in de problematiek van deze doelgroep. Met name het motivatieprobleem hebben we als uitgangspunt genomen, met als vraag hoe deze leerlingen wederom te motiveren voor het onderwijs. In de praktijk zagen we, met name jongens, in de leeftijd van 14 tot 20 jaar die geen perspectief hadden. Ze vroegen zich af waartoe ze opgeleid werden, aangezien er geen diploma te behalen valt binnen deze vorm van onderwijs. Wat zou de toekomst hen brengen? Ze willen niet bij de "gehandicapten" horen, maar "normaal" zijn en ze spiegelen zich dan ook aan de "normale" puber in de buurt, die brommer rijdt, een weekendbaantje in de supermarkt heeft, een relatie heeft, van rapmuziek houdt, stoere dingen doet als roken en schuttingtaal gebruiken. Het beeld wat ze van zichzelf en hun toekomst hebben strookt niet met de realiteit: er is geen sprake van een realistisch zelfbeeld. Dit alles uit zich in een ongemotiveerde houding, wat zijn negatieve weerslag heeft op het gedrag van de leerling: Nee zeggen, opstandig zijn, eigen gang willen gaan, zich afzetten tegen de

¹ Stephan Pauly is leerkracht VSO op ZML-school De Groote Aard en medeoprichter van "van Moeilijk tot Motivatie".

² Peetie Groenen is leerkracht, met als taak ambulant begeleidster op ZML-school De Groote Aard en medeoprichter van "van Moeilijk tot Motivatie".

regels. Het onderzoek voor de opleiding Master-SEN is slechts de eerste aanzet gebleken. Op basis van het eerdergenoemde onderzoek, ander Master-SEN onderzoek door ons uitgevoerd, toepassingen in verschillende praktijksituaties en feedback van externen hebben geleid tot de huidige werkwijze: “Mogelijkheden van de ZMOLK-er”. Een belangrijk onderdeel van deze werkwijze is het instrument “Mogelijkheden van de ZMOLK-er”. De werkwijze wordt hieronder toegelicht en een antwoord op de vraag hoe de LVB-jongere een actieve, gemotiveerde leerhouding kan ontwikkelen.

Werkwijze “Mogelijkheden van de ZMOLK-er”

Binnen het reguliere onderwijs worden de principes van adaptief onderwijs regelmatig toegepast. Adaptief onderwijs is een visie op onderwijs van Stevens (referentie: 1997?), waarbij uitgegaan wordt van basisvoorwaarden voor een actieve, gemotiveerde leerhouding. Dijkstra & van der Meer (1994) geven aan dat mensen al vanaf hun eerste levensjaar streven naar:

- Relatie, het gevoel dat mensen je waarderen en met je om willen gaan
- Competentie, geloof en plezier in eigen kunnen
- Autonomie, ook wel onafhankelijkheid genoemd (het gevoel dat je iets kunt ondernemen zonder dat anderen je daar bij moeten helpen).

Dijkstra & van der Meer (1994) omschrijven adaptief onderwijs als volgt:

“Het zo optimaal mogelijk afstemmen van het gegeven onderwijs op de leer- en ontwikkelingsbehoeften van alle leerlingen.... de pedagogische invalshoek, gericht op het bevorderen en tegemoet komen aan de genoemde basisbehoeften van kinderen. Om dit te realiseren biedt de leerkracht de kinderen veiligheid, vertrouwen en een uitdagende ondersteuning”.

Volgens Stevens (1997) is het de opgave van de leraar om het eigen ontwikkelingsvermogen van de kinderen uit te dagen, opdat de leerling zich (opnieuw) actief inzet voor zijn ontwikkeling. Onze vooronderstelling, dat uitgaan van de basisbehoeften van adaptief onderwijs basisvoorwaarden zijn voor een actieve en gemotiveerde leerhouding om tot ontwikkeling te komen, bleek te kloppen. Iedereen heeft behoefte aan relatie, competentie en autonomie, ook deze doelgroep. De basisbehoeften zijn uiteraard per persoon verschillend, afhankelijk van de ontwikkelingsleeftijd. De behoefte aan relatie is onder andere afhankelijk van de mate waarin een persoon in staat is om een relatie aan te gaan. Bijvoorbeeld, de leerling/leerkracht-relatie bij een kind met een ontwikkelingsleeftijd van zes jaar, ziet er anders uit dan die van een kind met een ontwikkelingsleeftijd van veertien jaar. In onze zoektocht naar hoe een LVB-jongere te motiveren is voor het onderwijs, hebben we als uitgangspunt genomen, hoe tegemoet te komen aan de basisbehoeften bij leerlingen met deze problematiek. Om aan te kunnen sluiten bij de basisbehoeften van deze leerlingen, is het essentieel een correct en volledig beeld te hebben van het ontwikkelingsniveau van de individuele leerling.

Om tot dit beeld te komen maken we gebruik van de ontwikkelingspsychologie, die is uitgewerkt in verschillende ontwikkelingstheorieën van diverse wetenschappers. Deze theorieën zijn uitgesplitst in verschillende leeftijden of stadia, met de bijbehorende ontwikkelingskenmerken en/of taken. Op basis van de praktijk zijn we gekomen tot zes ontwikkelingsgebieden die relevant zijn voor de LVB-jongere. Deze ontwikkelingsgebieden volgen elkaar logischerwijs op:

De fysieke ontwikkeling

Eenieder wordt in eerste instantie beoordeeld op het lichamelijke voorkomen, zo ook de LVB-jongere. Ze zijn zich hier vaak terdege van bewust. Het eerste wat we in de praktijk ervaren, is dat de leerling het zelfbeeld ophangt aan zijn normale voorkomen. Daar ontstaan de eerste problemen. De fysieke ontwikkeling geeft weer wat de lichamelijke mogelijkheden van de leerling zijn.

De cognitieve ontwikkeling

Deze ontwikkeling is voor ons een logische tweede. Het geeft weer hoe het begrijpend vermogen is van de leerling. Het bepaalt wat de leerling kan bevatten of niet. Het gaat hier volgens Piaget (1953, zoals beschreven in Verhulst, 2008) om “het denken”. De cognitieve beperking van de LVB-jongere heeft volgens De Groot (2006), vooral tot gevolg dat er problemen zijn met de informatieverwerking en de integratie, wat zowel effecten heeft in de leer- als in de sociale situaties. Het gevolg hiervan is volgens de Groot, dat de leerling vaak een onvolledig beeld van zichzelf heeft, faalangstig is en er niet meer in gelooft nog iets te kunnen leren. De praktijk laat zien dat de leerlingen zich vaak goed bewust zijn van hun beperkingen. De leerling voelt zich minderwaardig, maar maskeert dit in stoer of juist teruggetrokken gedrag. Volgens de Groot vindt de LVB-jongere het moeilijk om zelfstandig (zonder hulp) zijn/haar omgeving gericht waar te nemen (informatieverwerking), informatie te selecteren (selectie), informatie te ordenen en de volgorde te plaatsen (ordering), met name verbaal gegeven informatie te onthouden (geheugen), informatie en vaardigheden toe te passen, de geleerde informatie in een andere situatie toe te passen (transfer/generalisatie) en om de goede woorden te gebruiken om zich uit te drukken.

De sociaal-emotionele ontwikkeling

Wanneer de LVB-jongere in groepsverband functioneert, wordt al snel duidelijk dat de sociaal-emotionele ontwikkeling achterblijft. Vandaar dat dit voor ons een logisch derde ontwikkelingsgebied is. De sociaal-emotionele ontwikkeling geeft weer wat de emotionele mogelijkheden van de LVB-jongere zijn, in relatie met anderen en met zichzelf. Zoals De Groot (2006) aangeeft, heeft het cognitieve vermogen grote invloed op het sociaal-emotionele.

De morele ontwikkeling

Al functionerend in de groep, moet de LVB-jongere beslissingen nemen op basis van zijn normen en waarden (wat is “goed” en wat is “fout”). Deze ontwikkeling geeft weer hoe het besef van normen en waarden van de LVB-jongere is, aldus Kohlberg (1969, zoals beschreven in Van Beemen, 2001). We definiëren moreel gedrag als het goede of het slechte doen. Lickona (2000) omschrijft vijf fasen van morele ontwikkeling en heeft een manier van “karakter- onderwijs” ontwikkeld, waarbij zowel de morele kennis (cognitief en affectief) als het morele handelen wordt bevorderd. Sleutelwoorden bij zijn benadering zijn respect en verantwoordelijkheid. Deze fasen hanteren we, omdat ze gedetailleerder omschreven zijn voor het jonge kind en daarmee beter toepasbaar op de LVB-jongere.

De ego-ontwikkeling

Deze ontwikkeling is volgens Loevinger (1976) een concept dat de cognitieve, sociaal-emotionele en morele ontwikkeling omvat, waardoor deze logisch de voorgaande ontwikkelingsgebieden opvolgt. Ego is het referentiekader waarmee allerlei ervaringen van een individu, tot een consistent en betekenisvol geheel worden aaneengesmeed. De ego-ontwikkeling geeft aan in hoeverre het ego grip heeft op de omgeving. De ego-ontwikkeling wordt pas vanaf een ontwikkelingsleeftijd vanaf zes jaar omschreven.

Ontwikkelingsangsten

Volgens Log, Wood & Fecser (2001), in navolging van Erik Erikson (1968), is de angst een persoonlijke, chronische reactie op onbevredigde emotionele noden en stress. Angst wordt veroorzaakt doordat de jongeren het leven ervaren als een reeks van onaangename gebeurtenissen. Zeker jongeren die al gestresseerd zijn door negatieve psychosociale klachten, slagen er zelden in om op normale wijze tot ontwikkeling te komen. Deze ontwikkelingstheorie achten we van groot belang voor de LVB-jongere, daar deze leerlingen veelal te maken hebben met psychosociale klachten, daarom is dit voor ons een logische laatste ontwikkelingsgebied. Deze klachten vinden hun oorsprong zowel vanuit het psychische van het kind, als vanuit de soms onzekere thuissituatie. Dit houdt in dat de LVB-jongere meer hinder in de ontwikkeling zal ervaren dan het “normale” kind. Op basis van

deze theorie hebben we een instrument ontwikkeld om de werkelijke ontwikkelingsleeftijd van de leerling in kaart te brengen, met als doel de mogelijkheden in beeld te brengen. Vervolgens formuleren de kwaliteiten van de leerling. Met deze kwaliteiten als uitgangspunt, voert de leerkracht een ontwikkelingsgesprek met de leerling, waarin zoveel mogelijk wordt tegemoet gekomen aan de basisbehoeften van deze leerling. In het gesprek stimuleert de leerkracht de leerling om samen zelfgekozen doelen vast te stellen, waarmee de leerling vanuit zijn kwaliteiten en motivatie kan werken binnen een realistisch toekomstperspectief. Dit heeft tot resultaat het instrument "Mogelijkheden van de ZMOLK-er" wat hieronder zal worden toegelicht. Dit instrument is een onderdeel van de gehele werkwijze.

Het instrument

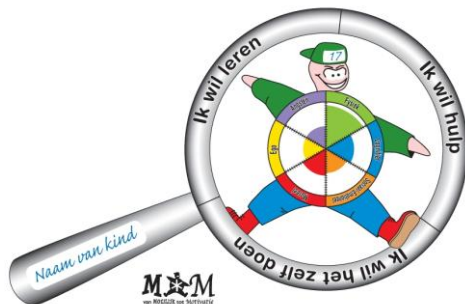
Hieronder worden de overige onderdelen van het instrument toegelicht.

Observatiematrix

Met behulp van deze matrix kan de leerkracht per ontwikkelingsgebied inschatten in welke ontwikkelingsfasen de LVB-jongere functioneert. De leerkracht observeert de jongere en kijkt welke vaardigheden per ontwikkelingsgebied beheerst worden. Vervolgens kijkt de leerkracht in de observatiematrix bij welke fase deze vaardigheden horen. Op deze wijze maakt de leerkracht een inschatting op welk ontwikkelingsniveau een leerling per ontwikkelingsgebied functioneert. Bij de LVG-jongere blijkt dit doorgaans een nogal disharmonisch ontwikkelingsprofiel. De leerkracht is hiervan vooraf wel op de hoogte, maar de praktijk leert ons dat na het gericht kijken naar de leerling de verschillen duidelijker worden. Deze jongeren hebben door hun levenservaring veel geleerd en hebben zich bekwaamd in het "goed" overkomen, maar de daadwerkelijke vaardigheden in de praktijk zijn doorgaans minder goed ontwikkeld. De ontwikkelingsfasen in de observatiematrix lopen van 0 en met 17 jaar (zie Figuur 1 voor een illustratie van de observatiematrix van 0 tot en met 3 jaar).

Kalen der leef tijd	Fysieke ontwikkeling	Cognitieve ontwikkeling	Sociaal-Emotionele Ontwikkeling	Morele Ontwikkeling	Ego Ontwikkeling	Ontwikkelings-angsten
0	Zintuigelijk Nabijheidszin-tuigen: proeven, ruiken, tast Motorisch Reflexen Grijpen, pakken Zitten kruipen staan (10 mnd) lopers (12-17 mnd) traplopen (24 mnd) Autonomie Afhankelijkheid	Waarneming / denken Imitatie Objectpermanentie Sensu-motorisch handelen (ooghand coordinatie) Taal Eerste bouwstenen 12-14 mnd eerste woorden 18-23 mnd tweewoordzin Woordenschat 100 wvd	Sociaal Basale gehechtheid Luiseren naar menselijke stem Gezichtsherkenning Eerste glimlach (6wk) Joint attention Emoties Lust/onlustprincipe Basaal vertrouwen Angst voor vreemden ("8mnd-angst") Separatie-angst Spel Imitatie Manipuleren Solitair spel Functioneel spel Geweten Aanwezigheid ouders	Fase 0 egocentrisch denken. Ik moet mijn zin krijgen, om mijn verlangens beloofd te zien en geen straf te krijgen.	In deze leeftijdsfase zijn er nog geen duidelijke stadia van ego omschreven. Er is wel sprake van ego ontwikkeling.	Verlatting Angst voor lichamelijke en psychologische ontbering, misbruik of zelfvernietiging. Behoeft aan voeding, verschoning, onderdak, bestaanszeker-heid, koestering, warme liefde, ritme, regelmaat, rust, stabiliteit, etc. "Basic trust" Fundamenteel vertrouwen in jezelf, de mensen om je heen, de mensheid, de wereld
1	Zintuigelijk Verste-zintuigen: horen, zien motorisch Rennen, klimmen, klauteren bouwen autonomie Lospakking Koppigheidsfase Zindelijkheid (18-24 mnd)	Waarneming / denken Imitatie Concreet denken en handelen Taal Eenvoudige taal/denkrelaties 24-29 mnd 189 woorden 30-35 mnd 226 woorden	Sociaal Relatie ouders, broertjes, zusjes koppigheidsfase ambivalentieconflict ouders separatie/individualiteit Emoties Herkennen en uiten meerdere emoties egocentrisme Spel Nasit anderen Als-of spel Beurtwisseling Fantasie-spel Symbolisch spel Imitatie van spel Sexe Seksueel specifiek gedrag Kerngeslachtsidentiteit Geweten Angst voor straf			Ontoereikend-heid Bewustwording verwachting belangrijke volwassenen. Twijfel aan zichzelf Angst voor het onbekende Vermijden mislukking door ontkennen verbanden. Vermijden van onzekere situaties. Fantasie op hol. Straf wordt opgelegd. Gebeurtenissen zijn
2						
3						

Figuur 1. Observatiematrix voor de leeftijden 0 tot en met 3 jaar.

Figuur 2. Ontwikkelingsprofiel

Kwaliteitenkader

De leerkracht benoemt de kwaliteit(en) van de LVB-jongere per ontwikkelingsgebied, wat een positieve insteek stimuleert.

Status-match

De leerkracht legt het verband tussen de status die de LVB-jongere verworven heeft door zijn levenservaring en zijn daadwerkelijke mogelijkheden en omschrijft de juiste benaderingswijze voor het ontwikkelingsgesprek.

Diagram ontwikkeling in beeld

De leerkracht verfijnt de ontwikkelingsfase naar een specifieke ontwikkelingsleeftijd, waardoor de discrepantie tussen de kalenderleeftijd en de ontwikkelingsleeftijd van het kind gevisualiseerd wordt.

Werkmodel

Dit werkmodel kan gehanteerd worden als communicatiemiddel in gesprek met ouders en/of kinderen. Het disharmonieuze ontwikkelingsprofiel wordt zo op speelse wijze gevisualiseerd (zie Figuur 2)..

Kader ontwikkelingsgesprek

De leerkracht vraagt de leerling naar zijn eigen (soms niet realistische) toekomstperspectief. Tijdens het gesprek wordt het toekomstperspectief geleidelijk aan realistischer. Het gesprek levert een concreet doel van en voor de leerling op en verwoordt een uitdagend en realistisch toekomstperspectief. Van belang hierbij is dat de leerkracht in zijn attitude tegemoet komt aan de basisbehoeften van de LVB-jongere. Enkele principes van coaching worden hierbij ingezet. Op basis van de opbrengsten van het instrument en de principes van adaptief onderwijs, maken we met werkwijze de slag naar de onderwijsontwikkeling. Het realistische toekomstperspectief van de LVB-jongere is hierbij het uitgangspunt, om zo een actieve, gemotiveerde leerhouding te bevorderen. Dit vergt van de leerkracht een daadwerkelijke verandering in attitude en onderwijsaanbod, wat als zeer intensief beschouwd kan worden. Het is namelijk voor de hand liggend om aan te geven wat de beperkingen van de LVB-jongere zijn. Met onze werkwijze wordt de leerkracht gestimuleerd om juist op zoek te gaan naar de mogelijkheden en kwaliteiten van de LVB-jongere en om dáár gebruik van te maken.

Wat levert het in de praktijk op?

Er bestaan vele systemen/methodieken om extrinsieke motivatie bij kinderen te bevorderen. Echter, wanneer we intrinsieke motivatie kunnen aanboren, levert dit een veel krachtiger ontwikkelingsproces op. Intrinsieke motivatie is mede te bereiken wanneer we de leerling "eigenaar" maken van zijn eigen ontwikkelingsproces waarbij tegemoetgekomen wordt aan de basisbehoeften relatie, competentie en autonomie.

Als praktijkvoorbeeld nemen we David. Voorheen was David een LVB-jongere die veel agressief gedrag vertoonde. David was zeer ongemotiveerd voor het onderwijs. "Ik leer op deze school toch niets", was zijn standaarduitdrukking. Door middel van de werkwijze "mogelijkheden van de ZMOLK-er" hebben we vorm kunnen geven aan een realistisch toekomstperspectief dat aansluit bij zijn eigen ideeën over zijn toekomst, namelijk "werken als schildersassistent". Alles wat David nu in de klas doet, staat in het teken van dit toekomstperspectief. Wanneer David nu tijdens de rekenles met meten en wegen bezig is, weet hij dat dit nodig is om verf te kunnen mengen, etc. Wanneer David nu moeite heeft met het oplossen van een conflict met medeleerlingen zet hij zich beter in, omdat hij zijn

sociale vaardigheden wil ontwikkelen om tot betere samenwerking te komen met de collega's van zijn stagebedrijf. Het commitment van de leerkracht heeft ertoe bijgedragen dat er een werkelijke stage in het vrije bedrijf gerealiseerd is. Daarnaast heeft David mee mogen doen met een realistisch schildersproject van de regionale praktijkschool. Dit heeft hem een aanbod opgeleverd om een opleiding tot schildersassistent te volgen aan de schildervakschool. Een argument hiervoor is de actieve, gemotiveerde leerhouding van David.

Beschouwing

Wat maakt de werkwijze “mogelijkheden van de ZMOLK-er” anders dan bestaande werkwijzen? Om te beginnen stapt de leerkracht zelf in het proces om tot een correct en volledig beeld van de leerling te komen op basis van hoe de leerling zich in de praktijk manifesteert. Zo verdiept de leerkracht zich optimaal in de leerling. In het dossier vinden we weliswaar een aantal zinvolle gegevens zoals IQ-gegevens en gedragskenmerken, maar deze zeggen onvoldoende over de werkelijke vaardigheden en mogelijkheden van het kind. Juist daarom is het zo essentieel dat de leerkracht zelf de mogelijkheden van het kind of de jongere in beeld brengt na een gerichte observatie aan de hand van de observatiematrix. Zoals eerder genoemd streven we naar het bereiken van intrinsieke motivatie. Daar waar andere motivatiesystemen naast het onderwijs staan, maakt deze werkwijze het onderwijs tot middel om tot perspectief te komen. De leerling ervaart zo dat het onderwijs nodig is om het perspectief te verwezenlijken en zet zich er daarom beter voor in; intrinsieke motivatie.

Ons uitgangspunt voor het ontwikkelen van de werkwijze is onze praktijksituatie geweest. Daarom is de werkwijze in eerste instantie toegespitst op de LVB-jongere in het onderwijs. Echter blijkt in de praktijk dat de werkwijze eveneens zeer geschikt is voor een ruimere doelgroep, namelijk de leerlingen op de ZML-school, op de cluster 4 scholen (ZMOK), binnen het praktijkonderwijs, niveau 1 van ROC, SBO-onderwijs en het regulier basisonderwijs. Op dit moment zijn we de mogelijkheden aan het verkennen om de werkwijze toe te passen binnen andere disciplines zoals woongroep binnen zorginstellingen en de individuele hulpverlening.

*Voor meer informatie over 'van Moeilijk tot Motivatie': www.vanmoeilijktotmotivatie.nl;
vanmoeilijktotmotivatie@gmail.com*

Literatuurlijst

- Beemen van, L. (2001) *Ontwikkelingspsychologie*. Houten: Wolters-Noordhoff
- Dijkstra, R. & van der Meer, N. (2000) *Adaptief leren in een lerende school*. Utrecht: APS
- Groot de, A., (2006) *Onderwijs: van speciaal naar een speciaal cluster*
- Laan van der, A.M., (2005) ZMOLK-ers: een behoefte studie. Verkregen op 19 januari, 2009 van www.slo.nl
- Lickona, T., , Wessel Y (Red), (2000) *Als je kinderen je een zorg zijn: over opvoeding in waarden en normen*. Amsterdam: Boom
- Loevinger J., (1976) Ego Development: Conceptions and Theories . Toegankelijk gemaakt voor Nederlandse maatstaven door prof Michiel Westenberg, Leiden, Curium en uitgewerkt in de ZALC (2005)
- Long, N., Wood, M. & Fecser, F. (2001) *LSCI: Life Space Crisis Intervention*. Tiel: Lannoo Campus
- Stevens, L., (1997) *Over denken en doen: Een pedagogische bijdragen aan adaptief onderwijs*. Veghel: Faces Reclame & Communicatie
- Verhulst, F., C., (2008) *De ontwikkeling van het kind*. Assen: uitgeverij van Gorcum